

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ
обов'язкових компонент освітньої програми
другого (магістерського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема №1. Природнича та гуманітарна парадигми психології.

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробник:

Завідувач кафедри соціології та психології, доктор психол. н., професор,
Євдокімова Олена Олександрівна

Рецензенти:

1. Начальник кафедри психології та педагогіки гуманітарного факультету Національної академії Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, доцент Станіслав Ларіонов

2. Професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор психологічних наук, професор Наталія Мілорадова.

План лекції

Введення

1. Природничонаукова парадигма в науці
2. Гуманітарна парадигма в науці
3. Взаємовідношення природничонаукової і гуманітарної парадигм в психології
4. Висновки

Рекомендована література (основна, допоміжна), Інформаційні ресурси в Інтернеті

Основна:

1. Савчин М.В. Методології психології. К. : Академвидав, 2013. 224 с.
2. Максименко С.Д. Генеза становлення особистості. К. : Изд-во ООО «КММ», 2006. 240 с.
3. Методологічні та теоретичні проблеми психології: навчальний посібник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів / Корольчук М.С. и др. К.: Ніка–Центр, 2008. 336 с.
4. Гавриловська К. П., Горбунова В. В. Методичні рекомендації з курсу «Методологічні та теоретичні проблеми психології» Житомир, 2014. 35 с.

Допоміжна:

5. Носенко Е.Л., Аршава І.Ф. Сучасні напрями зарубіжної психології. : психологія особистості, підручник для студентів вищих навчальних закладів, - під редакцією академіка АПН України, доктора психологічних наук, професора С.Д. Максименка, Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара. 2010. 264 с.
6. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології: Навчально- методичний посібник. К.: Ніка-Центр. 2003. 204 с.
7. Савчин М.В. Духовна парадигма в психології. – К. : Академвидав, 2013. 218 с.
8. Боришевський М.Й. Особистість у вимірах самосвідомості. – Київ, 2012. – 605 с.
9. Ткаченко О.М. Принципи і категорії психології. К.: Вища школа, 1979. – 200 с.

Інформаційні ресурси

1. Електронна хрестоматія до курсу. http://zu.edu.ua/spf/psihol_vkl.html
2. Електронна версія підручника Носенко Е.Л., Аршава І.Ф., «Сучасні напрями зарубіжної психології». – Дн-ськ: ДНУ. – 2010. – 306 с. www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pspl/2010_10/501-514.pdf

Текст лекції

Введення

В останні роки в психологічній літературі наполегливо утверджується думка про те, що сучасна психологія перебуває в стані когнітивного кризи, тобто кризи того, як слід вивчати і пояснювати психічну реальність. Основними симптомами кризи є:

- Відсутність єдиної науки;
- Дефіцит сталого знання;
- Велика кількість альтернативних моделей розуміння та вивчення психічного;
- Поглиблюється розкол між дослідницькою і практичною психологією;
- Конкуренція з боку паранауки, виникнення альтернативних систем пізнання [4].

Основною причиною кризи, на думку більшості психологів, є використання у вивченні психічного природничо-наукового підходу, в основі якого лежить раціональне пізнання дійсності. Між тим такий підхід не завжди є адекватним у тих галузях знання, де доводиться мати справу з поодинокими явищами, з індивідуальністю, суб'єктивністю, тобто в тих науках, де об'єктом вивчення є людина і, зокрема, в психології.

Наприклад, за словами Л.С. Виготського домінуючий в психології з початку її зародження природничо-науковий підхід, при всіх його безперечних достоїнствах, показав неспроможність у питаннях дослідження «вершинних» феноменів психологічного буття, таких як цінності, сенс, переживання та ін [4].

Учені до цих пір не прийшли до єдиної думки про те, яка парадигма необхідна для вивчення психічних явищ. У зв'язку з цим в даний час сформувалося три різних погляди на стан сучасної психології:

1. психологія є допарадигмальною областю знань, тобто своя власна парадигма в ній ще не склалася;

2. психологія є мультипарадигмальною наукою, тобто в цій дисципліні існує кілька парадигм;

3. психологія є внепарадигмальною областю і концепція Куна взагалі непридатна в психології [4].

Незважаючи на різницю поглядів щодо парадигми в психології, більшість сучасних психологів вважають, що реально існують дві парадигми: *природнича* і *гуманітарна*.

Більшість авторів так само вважають, що ці парадигми не виключають одна одну, оскільки кожна з них має специфічні способи взаємодії з психічними феноменами, і проблема полягає лише в обмеженні сфери їх застосування. У методологічному плані це розрізнення має принципове значення, оскільки кожен з підходів є специфічним в розумінні ідеалів і норм дослідження, виходить з певних світоглядних установок, способів отримання, тлумачення і використання знань.

1. Природничо-наукова парадигма в науці як сфера людської діяльності склалася в епоху Просвітництва, а першою системою наукового знання стало природознавство. Фактичним зразком для наук XVIII ст. стала нова механіка Ньютона, а ідеї механіцизму стали домінуючими в класичному природознавстві. Властивості цілого об'єкту повністю визначаються станом і властивостями його частин. Пояснення розумілося як пошук механічних причин, що лежать в основі явища, що вивчається.

Природознавство досягло високого рівня точності і доказовості вже у класичний період, що було обумовлено відносною простотою досліджуваних ним систем, які порівняно легко піддавалися теоретичному аналізу [7]. Сучасне природознавство орієнтоване на міждисциплінарні дослідження; їх об'єктом стають унікальні системи, що характеризуються відкритістю і саморозвитком, включає ціннісні чинники до складу пояснювальних положень. Разом з тим природничонаукова парадигма зберігає цінність об'єктивно-наукового знання, орієнтацію на зовнішні спостереження і експеримент, на принцип використання («корисності») наукових знань. Основним типом діяльності вченого залишається дослідження, спрямоване на виявлення законів життя досліджуваного об'єкта в даний момент, його «зріз». Суб'єкт пізнання

виноситься за дужки пізнавальної діяльності. Як відзначають В.А. Рібаков, А.Л. Покришкін [5]., багато хто продовжує вірити, що природничо-наукова парадигма цілком застосовна і до психології. Треба лише знайти певний нюанс, особливість, щоб все запрацювало як треба. Розглядаючи відмінності природничої парадигми, автори виділяють її основні принципи:

1. Принцип опори на емпіричні факти.
2. Принцип раціональності, тобто світ раціонально (несуперечливо) влаштований, і людський розум може досягнути закони світобудови.
3. Принцип редукції, тобто пояснення чогось невідомого за допомогою зведення до добре вивченого.
4. Принцип ідеалізації дозволяє виявити (виділити) істотне в чистому вигляді і відкинути несуттєве, яким можна знехтувати.
5. Принцип простоти. Цей принцип сформульований ще в XIV столітті англійським філософом і теологом Вільямом Оккамом: «Не намагайтеся пояснити за допомогою більшого, те, що можна пояснити за допомогою меншого». («Не следует умножать сущности без необходимости»)
6. Принцип незалежної перевірки. Принцип формулюється так: пропонувані теорії (гіпотези) повинні підтверджуватися іншими емпіричними даними і логічними міркуваннями, відмінними від тих, на підставі яких вони запропоновані.

Всі ці принципи вважаються основними, вони добре працюють в природничих науках, але не працюють в психології. В.А. Рібаков, А.Л. Покришкін так само вказують на додаткові принципи, які приймаються як очевидні, і переносяться в психологію, навіть не розглядаючись і не обговорюючись. Автори називають ці принципи:

1. Реальність досліджуваного об'єкта. Простим прикладом суперечливості цього принципу може служити вивчення емоцій, снів і т.д. Якщо емоції реальні, то в яких одиницях їх можна виміряти? А якщо вони не реальні, то як ми їх виявляємо і бачимо?
2. Об'єкт пізнання (пізнаване) означає об'єкт реальності матеріальної або

ідеальної. У зв'язку з цим представники природничої парадигми стверджують, що ідеальне - це результат роботи мозку. Мозок і його робота - той механізм, що перетворює причини у слідства, механізм - недоступний для гуманітарних наук. Але доступний природничим наукам, адже мозок матеріальний, а матерію ми вивчати вміємо. І вивчали, але не вивчили. Історія науки налічує безліч невдалих спроб.

3. Відособленість реальностей, тобто для пояснення явищ психічної реальності повинні залучатися пояснювальні принципи, і тільки коли їх недостатньо, і вдається показати взаємодію різних реальностей - залучаються як пояснювальні явища матеріальної реальності.

4. «Чуттєве» пізнання стосовно до психічної реальності. Якщо ми хочемо застосувати до психології принципи природничої парадигми, то маємо знайти аналог чуттєвого сприйняття для явищ психічної реальності.

В.І. Слободчиков та Є.І. Ісаєв говорять про дві установки в класичному природознавстві: цінність об'єктивного і предметного знання (самоцінність об'єктивної істини) і цінність новизни, постійного збільшення об'єктивного знання про світ (як результат дослідження) [6]. Багато сучасних напрямів в психології вивчають людину, її внутрішній світ в рамках переважаючої природничої парадигми, тобто людина розглядається як об'єкт в ряду інших об'єктів, ставиться дослідником під контроль і перетворюється на джерело інформації. Для отримання певного знання над нею здійснюють різного роду операції, піддають експерименту тощо. Людина існує відсторонено від дослідника, який вивчає її неупереджено, із зовнішньої позиції. Саме тому, резюмують В.І. Слободчиков та Є.І. Ісаєв, об'єктивний підхід до людини з позицій природознавства не може повноцінно вивчати людську суб'єктивність як таку, не здатний досягнути індивідуальність особистості, її духовну сутність.

2. Гуманітарна парадигма в науці.

Гуманітарне пізнання орієнтоване на індивідуальність, звертається до духовного світу людини, до її особистісних цінностей і сенсів життя. Гуманітарна парадигма в науці представляє собою пізнання природи, суспільства, самої людини з антропологічної позиції; вона вносить «людський вимір» в усі сфери суспільного життя. Для неї характерне використання загальних принципів в інтерпретуванні індивідуальних, суспільних або історичних подій. Але, в той же час одинична подія не розглядається як окремий випадок загальної закономірності, а береться у своїй самоцінності й автономності. Для гуманітарного пізнання важливо досягати одиничні факти як такі [6].

У витоків сучасної постановки проблеми щодо специфіки гуманітарного пізнання стоїть І. Кант, який продемонстрував обмеженість природознавства, розмежував сфери застосування природознавства і метафізики в таких питаннях, як існування душі, Бога. Криза натуралістичного підходу до аналізу соціальних явищ наприкінці XIX - початку XX ст. була пов'язана з усвідомленням відмінностей природи і культури. Недостатність природничо-наукового пізнання стосовно соціальних і культурних явищ і об'єктів поставила перед дослідниками науки завдання визначення статусу та специфіки гуманітарного пізнання. Гуманітарне знання включає в себе ціннісне ставлення до досліджуваної дійсності; об'єкт пізнання оцінюється з позицій моральних, культурних, релігійних, естетичних тощо. Сучасні гуманітарні дисципліни орієнтовані на загальні критерії науковості: інтерсуб'єктивність, прогресизм, обґрунтованість, критичність.

Але, як зазначає В.М. Сурков, ці критерії науковості в психології реалізуються лише в тенденції. При цьому автор надає характеристики, які традиційно виражають специфіку гуманітарного знання. Серед них в першу чергу людино-соразмірність, ціннісне співвіднесення, процесуальність, індивідуалізована методологія, суб'єктність, усвідомлення особливої ролі розуміння, переважання якісного аспекту досліджень над кількісним, мовна

чутливість. В.Н. Сурков порівнює особливості пізнання в природничо-науковій і гуманітарній парадигмах (табл. 1).

Таблиця 1. Особливості пізнання в природничо-науковій і гуманітарній парадигмах:

Природнича		Гуманітарна
Предмет		
Різні форми проявів душевного життя: поведінка, взаємини, спілкування, продукти діяльності.		Душевне життя людини в його цілісності, що не зводиться до суми його окремих проявів.
Принципи		
Детермінізм		Іntenціональність (індетермінізм)
Науковий підхід		
Номотетичний, об'єктивістський, дедуктивний, структурний.		Ідеографічний, суб'єктивістський, системний, інтуїтивний,
Мета		
Пізнання об'єктивних законів психічного, побудова типологій, підведення одиничних фактів під загальну залежність		Розуміння внутрішнього світу окремої людини в його індивідуальності і цінності, вивчення життєвого шляху особистості
Методи		
Об'єктивні методи дослідження: спостереження, експеримент і ін		Суб'єктивістські методи дослідження, емпатія, інтуїція, герменевтика та ін
Позиція дослідника		
Неупереджена, відсторонена		Емоційна, емпатійна, включена.
Спосіб побудови знання		
Гіпотеза, теоретичний конструкт.		Без передумов
Критерій істини		
Практика, перевірюваність і відтворюваність результатів. Суворі доказовість і обґрунтованість отриманих результатів за допомогою математичної статистики.		Досвід дослідника, його інтуїція, суб'єктивне розуміння досліджуваних феноменів.
Ставлення до досліджуваного		
Суб'єкт-об'єкт. Досліджуваний розглядається як об'єкт, позбавлений активності та цінності.		Суб'єкт-суб'єкт. За досліджуванним визнається активність, цінність.

Зміст гуманітарного знання пов'язаний з питаннями сенсу людського існування, воно передбачає перехід від факту до сенсу, від речі до цінності, від пояснення до розуміння. Гуманітарне пізнання являє собою ціннісно-сміслову освоєння людського буття. Вдаватися до ціннісних оцінок явищ природи безглуздо, бо речі та явища природи не добрі і не злі. Гуманітарне знання - це єдність істини і цінності, факту і сенсу, суцього і належного [6].

Об'єкти гуманітарного знання - суспільство, людина - постійно розвиваються в часі історії і в просторі культури. На відміну від природознавства, яке стверджує єдиність істини («точність» науки), в гуманітарних науках, як правило, на одну проблему можуть існувати різні точки зору. Гуманітарне пізнання об'єкта в його історичному розвитку ніколи не може бути остаточним і єдино вірним. Продукти діяльності тієї ж самої людини оцінюються новими поколіннями заново, переосмислюються, наповнюються новим значенням і сенсом. Гуманітарні науки використовують у пізнанні суб'єктний підхід, при якому людина сприймається дослідником як активний суб'єкт спілкування. Дослідження, по суті, набуває форми діалогу двох суверенних суб'єктів. При діалоговому спілкуванні дослідника та досліджуваного відбувається зміна, розвиток суб'єктів спілкування. Ця особливість, як відзначають В.І. Слободчиков та Є.І. Ісаєв відрізняє гуманітарне пізнання від природничо-наукового, при якому об'єкт вивчення залишається тотожним собі на всьому відрізку дослідження. З цим пов'язана обмеженість у застосуванні кількісних методів при вивченні гуманітарної сфери.

У процесі історичної взаємодії областей пізнання в психології основною тенденцією є постійне збільшення гуманітарного компонента. Природниче і гуманітарне пізнання взаємопов'язані і неможливі одне без одного (особливо в психології). Але при цьому в психології гуманітарне пізнання в кінцевому рахунку виявляється більш широким поняттям, що включає у свої межі природниче пізнання.

3. Взаємовідношення природничої і гуманітарної парадигми в психології.

Всю історію розвитку психології можна охарактеризувати як відносини двох протилежних підходів - природничо-наукового і гуманітарного, причому в останні десятиліття спостерігається поступове витіснення першого другим. Спочатку Аристотель стверджував, що вивчення душі є справа натураліста. Сучасний стан справ можна охарактеризувати як кризу спроб побудови психології за зразком природничої науки. Наявність окремих розділів психології, які неможливо віднести до природничої лінії (психоаналіз, гуманістична психологія, логотерапія) лише посилює кризовий стан.

Але у вітчизняній психології в даний час, на думку В.І. Слободчикова і Є.І. Ісаєва переважає все ще є орієнтація на природознавство, на об'єктивність, на вимірювання та експеримент як на ідеал науковості. Радянська психологія розвивалася як академічна дисципліна. В останні роки в рамках психологічної практики почала оформлюватися гуманістична психологія. Актуальною є необхідність створення особливої психотехнічної теорії, тобто теорії, що обґрунтовує людинознавчу, психологічну практику. По суті, це означає створення гуманітарної психології як альтернативи природничій академічній психології.

Спроби психологів відповідати природничим стандартам у галузі взаємодії теорії і експерименту привели до «позитивістського перенапруження» психології. Захисною реакцією психологів на тиск «позитивістських ритуалів» є широке поширення «тіньової методології» (традиції формулювати гіпотези вже після проведення дослідження, виводити їх з отриманих даних, а не з теорій, відбирати лише «зручні» емпіричні дані тощо). Основними причинами, що перешкоджають оформленню психології як природничої науки, виступають:

- духовний характер походження людини, що не дозволяє розглядати її як об'єкт природи чи механізм;
- рефлексивність і активність людини; неможливість лише управління людиною - у відношенні до людини органічними є розуміюча позиція, любов,

допомога, підтримка. Дані причини аналогічні специфічним характеристикам гуманітарного пізнання, тому що людина виступає як духовна цінність, а не тільки як «об'єкт дослідження». Основною метою психології є розуміння іншої людини, пояснення певного духовного чи культурного феномену, набуття сенсу. Рефлексивний характер психологічного знання проявляється у взаємовпливі суб'єкта та об'єкта пізнання; спрямованість психології передбачає не просто розуміння, а активний діалог дослідника і досліджуваного об'єкта.

Таким чином, застосування вимог природничого стандарту в психології є обмеженим. На думку численних авторів, навіть психологічний експеримент, не кажучи вже про весь комплекс психологічного знання, повинен будуватися у гуманітарних канонах.

Висновки

Значна частина дискусій про статус науковості психології пов'язана не стільки з обговоренням питання про те, чи є психологія наукою, скільки з питанням про те, на якій еталон (природничий чи гуманітарний) їй слід орієнтуватися (і яким критерієм науковості відповідати).

Зарубіжні психологи більш схильні сприймати психологію в рамках гуманітарної психології, вітчизняні ж психологи досі надають менше значення гуманітарному знанню в психології в порівнянні з природничим. Але тенденцією останніх років є все ж таки гуманізація знання психічної реальності. Як справедливо зазначають багато авторів, в основі отримання психологічного знання повинна лежати гуманітарна парадигма, але для доказу незаперечних фактів служить природничо-наукова, тобто обидві парадигми в дослідженнях психічної реальності є необхідними. Але, на думку більшості психологів, з точки зору перспектив дослідницької діяльності саме в рамках гуманітаризації пізнання визначаються по-справжньому складні завдання, що постають гідним викликом для наукової спільноти.